

**Оксана Біла (Житомир), аспірантка Житомирського
державного університету ім. І. Франка**

**Постаті українських гетьманів на сторінках
Волинської періодики ХІХ – поч. ХХ ст.**

Газети та журнали Волині висвітлювали багато подій століть та епохальні віхи. Зберігають вони відомості і про історичний феномен України – козацтво.

Журналісти неодноразово зверталися до козацької тематики, розглядали козацтво як невід'ємну складову минулого життя нашої землі.

Чимало історико-краєзнавчих публікацій XIX – поч. XX ст. стосувалися постатей українських гетьманів та їх ролі у історії України. Вони і стали предметом нашого дослідження у цій статті. Завданням нашої роботи є: історіографічний аналіз тематичних напрямків і змісту, провідних ідейних тенденцій та визначення їх значення для вивчення історії козацтва.

Головним джерелом історичних публікацій для нас виступали такі періодичні видання Волинської губернії XIX – поч. XX ст.: газети «Волинская земля», «Вестник Волини», «Волинские губернские ведомости», «Волыская почта», «Жизнь Волини», «Наша Волинь», «Почаевские известия», «Почаевский листок» і журнал «Русский инок».

Волинські дослідники публікували різні замітки, щодо постатей українських гетьманів. На основі огляду губернської преси ми виділили їх наступні тематичні напрямки: перша група – аналізували державницьку діяльність гетьманів; друга – висвітлювали перебіг військових сутичок; третя – спрямовувались на вшанування подвигів та пам'ятних місць; четверта – ілюстрації, присвячені козацтву. Перейдемо до більш детального аналізу кожної з них.

Окреме групу статей становили, ті що подавали загальний аналіз державницької діяльності гетьманів. Серед них найчастіше зустрічаються статті, присвячені Б. Хмельницькому (1596 – 1657 рр.) та І. Мазепі (1639 – 1709 рр.). У період XIX – поч. XX ст. з'явилися два ідеологічно протилежні рухи, які отримали похідні від прізвищ гетьманів назви: «мазепинцы», «мазепинство», «мазепинское движение» та «богдановцы».

Таку термінологію було створено штучно. Поняття «мазепинці» ввели до вжитку у XVIII ст. після виступу І. Мазепи проти російського царя Петра I у 1709 р. [1]. Спочатку так називали прибічників гетьмана та тих у кому вбачали зрадників режиму, а після пожвавлення національно-визвольного руху в досліджуваній період його розповсюдження набуло найбільшого розмаху. Його застосовували до представників української преси, українських наукових і культурно-просвітницьких товариств і взагалі до всіх тих, хто проявляв свої симпатії до національного відродження українського народу.

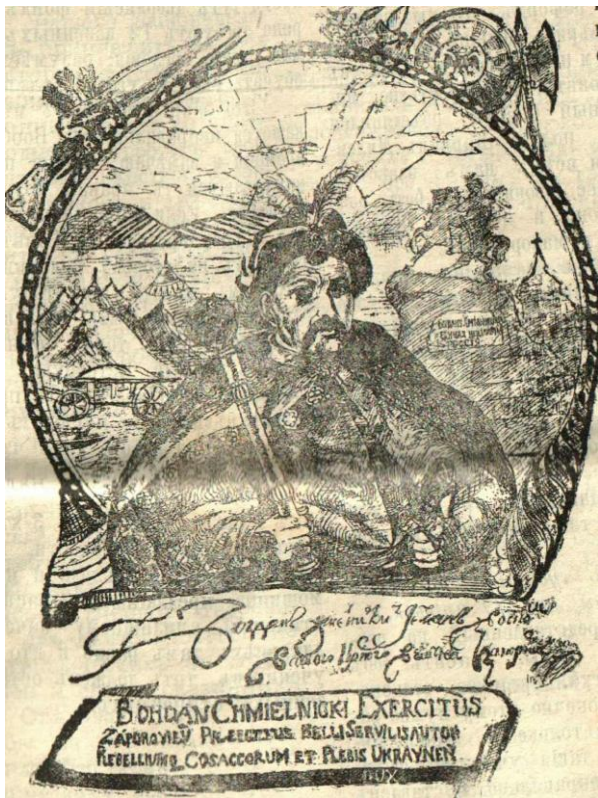
Термін «богдановцы» вигадав А. І. Савенко (1874 – 1922 рр.) – російський політичний і громадський діяч на початку XX століття, намагаючись відмежувати «изменников-мазепинцев» від південноросійських чорносотенців українського походження [2]. Він обрав постать Б. Хмельницького показово, як того, що «приєднав Україну до Москви».

Проблему помилковості побутування вище описаних термінів помітив та висвітлив автор статті «Мазепинцы и Богдановцы» [2]. Зробив він це за допомогою порівняльного аналізу діяльності гетьманів України, їх поглядів і кроків, щодо державницької ідеї: І. Мазепи, Б. Хмельницького, П. Дорошенка, П. Орлика, І. Брюховецького.

Ми припускаємо, що автором згаданої публікації був одним із послідовників поглядів історика М. Грушевського. Про це свідчить підкріплення

його висновків історико-публіцистичними коментарями наставника з «Літературно-наукового вісника», і більше того, він підписав саму статтю його ініціалами, скоріше за все через, страх переслідування за сміливі промови про державницьку окремішність України, висвітлені на сторінках волинського видання.

Наведемо найпоказовіші оцінки постаті Б. Хмельницького: «Б. Хмельницький – ярко выраженный автономист, сознательный носитель идеи украинской государственности, понимал отрицательное отношение Москвы к украинской автономии, искал поддержку у других государств» [2]. І як ми знаємо, зупинився він на союзі зі Швецією. У статті проводиться паралель між союзом Б. Хмельницького зі Швецією і пізнішого союзу І. Мазепи – «это было определено только возобновление союза, он пошел по следам своего предшественника» [2]. «Мазепа не вполне заслуженно попал в роль классического представителя украинского ирридентизма, и уж совсем

Додаток 1. Гетьман Богдан Хмельницький

абсурдным нужно признать противопоставление ему Богдана, как представителя московской лояльности» [2]. Автор наголошував, що в історії були представники з більш радикальними поглядами щодо української державної ідеї, які значно різкіше і сильніше висловлювалися ніж І. Мазепа: «У Мазепы для такой роли не было ни трагической стойкости Дорошенка, ни безпредельной выносливости Орлика... что он скрывал в тайниках своей души осталось для нас скрытым он плыл по течению московского центризма». Тому спроби протиставити Б. Хмельницького «мазепинцям» і зробити його зняряддям знищення українського сепаратизму були безуспішними. До того ж автор зі співчуттям ставиться і до самого І. Мазепи: його запізнала зміна і переорієнтація поглядів у захисника української свободи від «московского

тиранского ига» не дала очікуваного результату, і сама ж влада Російської імперії зробила з нього трагічну фігуру «свалив на его голову все грехи украинского мира, проклявши его страшными клятвами, как неслыханного злодея» [2].

Як бачимо, в одних гетьманів виникали гострі конфлікти з політикою Російської імперії, інші гетьмани осуджували її дії, але при цьому все ж не переставали бути прибічниками державного зв'язку Росії з Україною, та спільним для них було одне «они... не отказывались от своей национальной физиономии, исторически сложившейся особенностями» [2].

Другою групою виокремлюємо замітки, присвячені перебігу бойових дій під проводом гетьманів України. Серед них виділимо статті, присвячені боям в ході Національно-визвольної війни українського народу (1648 – 1676 рр.) та Полтавській битві (27 червня 1709 р.).

Найбільше уваги журналісти приділили Берестейській битві 1651 р. Відомості про неї знаходимо в: «Битва под Пляшевой» [4], «Беседа о Берестецкой битве в пути к казацким могилам» [5], «Сказание о войне Берестецкой» [6], «Какие полки участвовали в Берестецкой битве» [7]. В усіх згаданих публікаціях прослідковується симпатія до козаків, підкреслюється їх мужність, героїзм, самопожертва у боротьбі за рідну землю і особливо православну віру: «козаки бились до последней возможности и тысячами клали свои головы», «предпочитали лучше утонуть, чем достаться врагам», «все они до одного там полягли» [4].

Більш поверховий огляд здійснювався журналістами при аналізі інших бойових сутичок війни VII ст. Так в одній із статей «Типы деятелей православия на Волыни. Казачество и Богдан Хмельницкий» [3] автор побіжно характеризує перебіг боїв під Жовтими водами (19 квітня – 6 травня 1648 р.), під Корсунем (15 – 16 травня 1648 р.), під Зборовим (серпень 1649 р.), під Берестечком (18 червня – 30 червня 1651 р.) та знову ж таки відзначає відвагу і військову силу козацького війська: «Казачество имело... такую военную силу которой лишены были все другие сословия» [3]. Що ж до, висвітленні волинськими журналістами Полтавської битви, то знаходено таке: «Порядок празднования Полтавской битвы. Фото братской

Лолаток 2. Гетьман Іван Мазепа

могили воинов, и гимн Петру Великому Полтава» [8], «К двухсотлетию Полтавской битвы» [9].

Публікації цієї тематики містять легку проросійську спрямованість. Ось, наприклад, в статті «К двухсотлетию Полтавской битвы» читаємо про заслуги царя Петра I, який протягом 21 року (1700 – 1721 рр.) намагався успішно завершити бойове протистояння з Швецією та повернути імперії «отнятые русские приморские земли при царствовании Михаила Федоровича... для прочности могущества России нужен выход к морю». Автором різко засуджується співпраця гетьмана І. Мазепа зі шведським королем «гетьман Малороссии Мазепа обещал со всеми казаками своими перейти на сторону Карла XII... но малороссы не послушались изменника-гетьмана и остались верными Петру» [9]. Одній із сторінок Полтавської битви приурочена і стаття

«К открытию памятника Кочубею и Искре» [10]. Як відомо, ці дві особи були опозиціонерами гетьмана І. Мазепи, саме вони і донесли про намір гетьмана І. Мазепи. Вони були страчені, через недовіру їх словам, та потім шанувалися як герої та мученики. У Києві їм був поставлений пам'ятник у 1914 р. Окрему увагу краєзнавці звертали на необхідність вшанування козацьких подвигів.

А саме: встановлення пам'ятних меморіалів на місцях відважних боїв, які до цього часу перебували в запустінні. Серед таких, найчастіше згадувалися, названі в народі, так звані «козацькі могили». Знаходилися вони в с. Пляшева (Дубнівського повіту поряд з м. Берестечко), де відбулася вище згадана Берестецька битва. Корнат Стефанович в своєму вірші «Про що плакалы – говорылы козацьки могилы» змальовує занедбаність пам'ятки, землі на якій пролилася козацька кров: «Сыдив я и день... Пидо мною. Чорнылы козацьки могылы; В той вечер вони меж собою. Тыхенько про щось говорылы. Прыслушався: тож вони плачуть, Що чурстви на свети так люде, Що биднии, вдяки не бачать. Видь ныхь, и колы вона буде?» [11].

Наступний автор А. Віталій з сумом зазначав, що над могилами героїв не було навіть дерев'яного хрестика, і територія належала приватній особі. Він пропонував: «выпросить или выкупить дорогое место; поставитъ памятник; каждый год собираться и поминать; выстроить часовню или церковь» [12].

Журналісти закликали читацьку аудиторію до корисних дієвих вчинків, але разом з тим в їх публікаціях прослідковується характерна, хоч завуальована, але загальна ідеологічна проросійська спрямованість. Не залишається непомічений наголос на намаганні віднести феномен і заслуги козацтва до «Великороссии». Яскравим прикладом слугує вірш «Где вы, Орлы Русские сизокрылые?»: «Собирали Русь предки наши витязи. Устилали они степи своими косточками, Поливали поля своею кровью алою. Все для насъ только, Русскихъ правнуков. Заповедали намъ, своим правнукам. Хранить землю святую Русскую, Не отдавать ни пяди кормилицы» [13]. Такі краєзнавчі замітки мали морально-виховне значення, і як показала історія, дали свої очікувані плоди. На цих місцях будувалися каплиці та церкви, де здійснювалися молебні, для вшанування пам'яті загиблих козаків. Під кінець 1914 р. в с. Пляшева (сучасна Рівненська область) було побудовано заповідний комплекс, що і зараз продовжує існувати і носить назву «Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви» або «Козацькі Могили». У 1912 р. на о-в Журавлиха перенесли з с. Острова церкву св. Михайла (XVII ст.). А у 1910 – 1914 рр. побудували церкву св. Георгія Переможця. Про ці події знаходимо також згадки на сторінках волинської преси: «Иконостас главного георгиевского алтаря будет изготовлен из красного шлифованного гранита подряд сделан за 2700 руб., большой войсковый колокол въ 800 пудов изготовит финляндский завод за 16 т. руб.; член государственной думы Григорий Николаевич Беляев пожертвовал старинной козацкой церкви паникадило въ 300 руб.» [14]. У 1913 р. редакція журналу «Русский инок» в співпраці з кореспондентами «Почаевского листка», «Волынской земли» і «Жизни Волыни» підготувала окремий номер присвячений річниці вшанування козацтва «Святая годовщина. Поминки на Казацких Могилах в 1913 году в девятую пятницу»

[15]. Праця містить розлогий матеріал, що в деталях інформував про процес проведення дійства. Автори розписують хресні ходи до козацьким могилам: Перший Почаївський хресний хід, Радзивилівський хресний хід, Почаївський

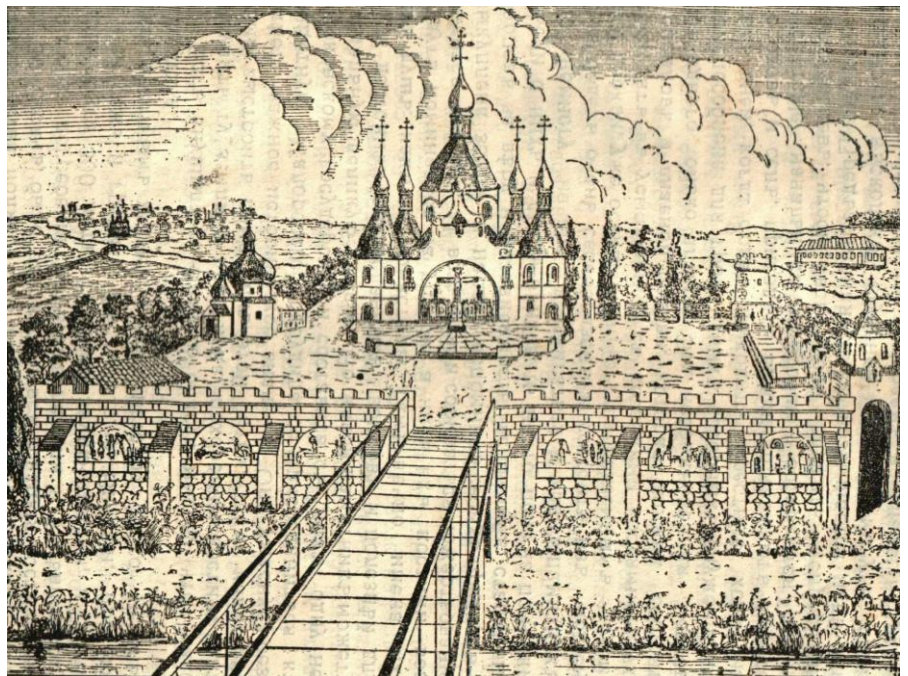

Додаток 3. Берестецький хресний хід на козацькі могили

другий хресний хід, Хресний хід з Загоровського Різдяно-Богородичного монастиря при цьому ілюструючи фото світлинами кожен з них. День річниці козацьких поминок журналісти назвали «годовым русским днем, национальным праздником... западной и южной России» і тут же підтекстовко

окреслили мету, з якою це все заохочувалося і підтримувалося Російською імперією: «что бы скорее признано было за ним [праздником] такое значение, чтобы еще лучше он помогал объединяться всему русскому народу в единстве чувств искренней любви к своей вере православной, Самодержавному Царю и родному краю» [15].

Краєзнавчі матеріали схожої тематики червоною ниткою пронизували і ряд інших видань [16 – 36]. Статті з назвами, які говорять самі за себе час від часу з'являлися на шпальтах періодики. Згадаємо деякі з них: «Царский молебен и панихида по убиенным под Берестечком казаками» [16], «Обитель на казацких могилах» [17], «Что нужно на казацких могилах» [18], «Помните, русские люди! Поминки на казацких

Додаток 4. Георгіївський скит на Козацьких могилах

на казацких могилах» [18], «Помните, русские люди! Поминки на казацких

могилах» [19], «Крестные ходы с 1 по 5 июня к поминкам на казацкие могилы» [20] та ін.

Для зацікавлення читацької аудиторії та більшої наочності свого поширення набрали ілюстрації, присвячені козацтву [37 – 46], які зображали: 1) постатей гетьманської верхівки (*Додаток 1* [42; 43]), 2) перебіг вшанувальних заходів до річниць козацької слави (*Додаток 2* [20, с. 25]), 3) пам'ятки збудовані на місцях визначних боїв (*Додаток 3* [43, с. 690]).

Отже, на основі аналізу історико-краєзнавчих публікацій XIX – поч. XX ст. Волинської губернії, що стосувалися постатей українських гетьманів та їх ролі в історії України, переконаємося, що матеріали статей насичені історичним фактажем і пов'язані з тодішніми політичними завданнями. Нині вони є цінними для вивчення та розуміння тодішньої політики Російської імперії щодо України.

Джерела та література:

1. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедия (1890 – 1916 гг.) [Электронный ресурс]/ Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Гирш, 1883. – Режим доступа: <http://www.brocgaus.ru/text/062/046.htm>.
2. Грушевський М. Мазепинці и Богдановці / М. Грушевський // Волинская почта. – 1912. – 3 апреля. – № 84. – С. 2 – 3.
3. Типы деятелей православия на Волини. Казачество и Богдан Хмельницкий // Волинские губернские ведомости. – 1892. – № 45. – 23 мая. – С. 6.
4. Битва под Пляшевой // Почаевские известия. – 1907. – № 184. – 21 августа. – С. 3 – 4.
5. Беседа о Берестецкой битве в пути к казацким могилам // Почаевский листок. – 1911. – № 20 – 21. – 1 июня. – С. 5 – 6.
6. Сказание о войне Берестецкой // Почаевский листок. – 1911. – № 36. – 21 сентября. – С. 9 – 11.
7. Какие полки участвовали в Берестецкой битве // Почаевский листок. – 1911. – № 36. – 21 сентября. – С. 11.
8. Порядок празднования Полтавской битвы. Фото братской могилы воинов, и гимн Петру Великому Полтава // Почаевские известия. – 1909. – № 782. – 16 июня. – С. 1 – 2.
9. К двухсотлетию Полтавской битвы // Почаевские известия. – 1908. – № 792 – 793. – 30 июня. – С. 1 – 2.
10. К открытию памятника Кочубею и Искре // Жизнь Волини. – 1914. – № 112. – 3 мая. – С. 4.
11. Коронать Стефановичъ. Про що плакалы – говорылы козацьки могилы / Стефановичъ Коронать // Почаевские известия. – 1907. – № 184. – 21 августа. – С. 2
12. А. Виталий. Братя малороссы! / Виталий А. // Почаевские известия. – 1907. – № 184. – 21 августа. – С. 1 – 2.
13. Где вы, Орлы Русские сизокрылые? // Почаевские известия. – 1908. – № 626. – 27 ноября. – С. 2.
14. Фортунат Бельский. Объ исторических памятникахъ Волини, какъ средствахъ объединения и патриотическаго воспитания народа / Бельский Фортунат // Почаевский листок. – 1909. – № 55. – 6 октября. – С. 7 – 8.
15. X. Святая годовщина. Поминки на Казацких Могилах в 1913 году в девятую пятницу / X. // Русский инок. – 1913. – № 24. – декабрь. – с. 1 – 66.
16. Царский молебен и панихида по убиенным под Берестечком казаками // Почаевский листок. – 1911. – № 35. – 35 сентября.
17. Виталий. Обитель на казацких могилах / Виталий // Русский инок. – 1911. – № 12. – июня. – С. 61 – 63.

18. Что нужно на казацких могилах // Волынская земля. – 1914. – № 18. – 23 января. – С. 1.
19. Помните, русские люди! Поминки на казацких могилах // Волынская земля. – 1914. – № 94. – 22 мая. – С. 2 – 3.
20. Крестные ходы с 1 по 5 июня к поминкам на казацкие могилы // Волынская земля. – 1914. – № 96. – 24 мая. – С. 1 – 2; № 97. – мая; № 98. – 28 мая. – С. 1; № 100. – 30 мая. – с. 1.
21. Забытые могилы // Почаевские известия. – 1907. – № 184. – 21 августа. – С. 2 – 3.
22. Казацкие могилы под Пляшевой // Почаевский листок. – 1909. – № 38. – С. 1.
23. А. Виталий. На казацких могилах / А. Виталий // Почаевские известия. – 1907. – С. 2.
24. Казацкия могилы // Вестник Волыни. – 1908. – № 1. – 7 февраля. – С. 1; № 35. – 12 февраля. – С. 1.
25. О казацких могилах // Почаевский листок. – 1911. – № 19. – 28 мая. – С. 7 – 10.
26. Ровинский А. Д. С крестным ходом на казацкие могилы и обратно / А. Д. Ровинский // Почаевский листок. – 1911. – № 23 – 24. – 30 июня. – С. 14 – 16.
27. Виталий / Храм-памятник на казацких могилах / Виталий // Русский инок. – 1911. – № 15. – августа. – С. 62 – 63.
28. Алтарь в храме на Казацких Могилах // Русский инок. – 1912. – № 8. – апрель. – С. 11.
29. Казацкие могилы // Волынская земля. – 1914. – № 24. – 30 января. – С. 1.
30. Виталий / Казацкие могилы у Берестечка / Виталий // Волынская земля. – 1914. – № 69. – 17 апреля. – С. 1.
31. Святыня «Казацких Могил» // Волынская земля. – 1914. – № 80. – 1 мая. – С. 1.
32. Крестный ход с Полесья на «Казацкие Могилы» // Волынская земля. – 1914. – № 80. – 1 мая. – С. 1.
33. Казацкие могилы под Берестечком // Волынская земля. – 1914. – № 81. – 2 мая. – С. 1 – 2. (М. «Кубанский Казачий Вестник» № 8-й 1914 г.).
34. Копия подлинной грамоты его святейшества Дамиала патриарха святого града Иерусалима о даровании скиту на казацких могилах от гроба Господня масленичного креста с частицею Животворящего Древа // Волынская земля. – 1914. – № 85. – 8 мая. – С. 1 – 2.
35. Поминки на казацких могилах (1 – 6 июня) // Волынская земля. – 1914. – № 116. – 18 июня. – С. 1 – 2; № 117. – 19 июня. – С. 1 – 2; № 118. – 20 июня. – с. 1 – 2.
36. Очевидец / Поминки на Казацких Могилах / Очевидец // Волынская земля. – 1914. – № 151. – 16 июня. – С. 2 – 3.
37. Богдан Хмельницкий // Почаевский листок. – 1911. – № 19. – 28 мая. – С. 5.
38. Мазепа – гетьман Малороссии // Почаевский листок. – 1911. – № 37 – 38. – 15 октября. – С. 9.
39. Памятник Богдану Хмельницкому // Почаевские известия. – 1908. – № 765. – 27 мая. – С. 3.
40. Фото памятника Хмельницкому // Почаевские известия. – 1909. – № 765. – 27 мая. – С. 3.
41. Колокол Богдана Хмельницкого // Почаевские известия. – 1911. – № 41 – 42. – 5 ноября. – С. 3.
42. Новый памятник Богдану Хмельницкому // Наша Волынь. – 1914. – № 131. – 21 мая. – С. 2.
43. Храм-памятник строящийся на Казацких Могилах // Русский инок. – 1914. – № 14 – 16. – июль – август.
44. Святыня «Казацких Могил» // Русский инок. – 1914. – № 11. – июня. – С. 692.
45. Вид Казацких Могил под Берестечком на Волыни // Русский инок. – 1915. – № 10. – мая. – С. 586.
46. А. Сен-Венсан. Андреевский и Георгиевский скиты / А. Сен-Венсан // Русский инок. – 1914. – № 11. – июнь. – С. 687 – 692.